

विद्यापीठ अनुदान आयोग पुरस्कृत
संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती
कला शाखाअंतर्गत लघु शोध प्रकल्पाचा (Minor Research Project)

सादर केलेला

लघुशोधप्रबंध

= संशोधन विषय =

"मेळघाटातील आदिवासीच्या माहितीच्या
स्रोतांचे अध्ययन"

- संशोधनकर्ता -

प्रफुल ना. कडू

ग्रंथपाल

भ. शि. पाटील महाविद्यालय,

परतवाडा जि. अमरावती

ऑगस्ट २०१५

Ref : - UGC letter No File No.२३-२३७६/१० (WRO)

प्रकरण - ७

सारांश व निष्कर्ष

२१ व्या शतकात पदार्पण करित असलेल्या भारतात आजही एक अति मागसलेला आदिवासी समाज कोरकू मेळघाटात आहे. या अति दुर्गम भागात वसलेल्या कोरकू हा समाज आजही मुख्य प्रवाहात येवू शकलेला नाही. शिक्षित समाजाकडून त्याचे होणारे शोषण ही अत्यंत गंभीर बाब आहे.

“मेळघाटातील आदिवासीच्या माहितीच्या स्रोतांचे अध्ययन” या विषयाअंतर्गत स्पष्टपणे जाणवते की, जी खेड्या महामार्गाला जोडली गेली किंवा ज्या गावामध्ये माहिती प्राप्त करून घेण्याकरीता सर्व संसाधनांचा व्यवस्थित मेळ आहे. अशा गावांचा विकास पुर्यायाने तेथे राहत असलेल्या मानवी समाजाचा विकास हा फार झपाट्याने झालेला आहे. परंतू विपरीत परिस्थित हा विकास होवूच शकत नाही. खरा विकास जर साधयचा असेल तर समाजाला तंत्रज्ञानाची जोड व माहिती प्राप्त करून घेण्याकरीता योग्य साधनांचा जोड मिळणे अत्यावश्यक ठरते. या अध्ययनाच्या माध्यमातून चिखलदरा तालुक्यातील १५ गावे व धारणी तालुक्यातील १५ गावांचा अभ्यास करण्यात आला. माहिती मिळविण्याकरीता कोणत्या संसाधनांचा हे कोरकू आदिवासी आपल्या जीवनात करतात किंवा परंपरागत संसाधनांचा उपयोग करून ते आपले जीवन सुखकर करण्याचा प्रयत्न करतात हा या अध्ययनामागचा उद्देश होता.

बहुतेके आदिवासी लहान शेतकरी असून त्यांच्याकडे अगदीच तुटुपंजी जमीन आहे. ती जमीन सुध्दा उतार पाटाची आहे. त्यात काही जण शेतमजुर आहेत. त्यांना शेतीचे

आधुनिक ज्ञान अवगत नाही. ते जुनाट पध्दतीने शेती करतात त्यामुळे त्यांचे उत्पन्न वाढत नाही. म्हणून कर्जबाजारी झालेल्या शेतकऱ्याने गाव सोडून शहराकडे मार्गक्रमण केले व शेतमालक हा शहरात मजूर म्हणून राबतांना दिसतो आहे. त्याची आर्थिक बाजू कुमकुवत असल्यामुळे आज या समाजाची वातःहत होतांना दिसते आहे. त्यांना योग्य माहिती उपलब्ध नसल्यामुळे आणखी त्यांच्या अडचणीतच भरच पडतांना दिसते.

चिखलदरा आणि धारणी तालुक्यातील ३० गावांपैकी १४ गावांचा विकास हा केवळ दळणवळणाची मुबलक साधने व माहिती मिळविण्याकरीता टिव्हि, वर्तमानपत्रे, DTH च्या सहाय्याने मिळणारी माहिती व पारंपारिक पध्दतीने त्यांना मिळालेल्या माहिती योग्य प्रचार प्रसार केल्यामुळे झालेला दिसून येतो आहे. त्यांना योग्य माहिती मिळल्यानंतर सरकारकडून त्यांना मिळणारी मदत यांचा योग्य साकड घालून त्यांनी हा विकास केल्याचे दिसून येते आहे. या १४ गावांमध्ये माहिती प्राप्त करून घेण्याकरीता उपलब्ध स्रोतांचा योग्य वापर व शिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन साक्षरतेमध्ये झालेली तर या सर्वच गोष्टी या अनुशंगाने एक मागे एक येत जातात योग्य माहिती योग्य वेळेवर प्राप्त झाल्यामुळे हा विकास साध्य झाल्याचे दिसून येते. या गावामध्ये जणजागृती सुद्धा मोठ्या प्रमाणावर झाल्याचे दिसून येते, परिणामी १४ गावांचा विकास हा माहिती प्राप्त करण्यात येणारे महत्वाचे स्रोतांच्या माध्यमातून झाल्याचे दिसून येते.

उर्वरीत १६ गावांचा विकास हा मुख्यतः दळणवळणाच्या साधनाचा अभाव व योग्य माहिती योग्य वेळेवर प्राप्त न होणे हीच प्रमुख कारणे म्हणता येतील. कारण ही १६ ही गावे महामार्गापासून ५० ते ६० किमी दूर अती दुर्गम भागात वसलेली आहेत त्याच्या परिणामास्वरूप त्यांच्या अज्ञानाचा व आर्थिक परिस्थितीचा विचार करता त्यांना प्राप्त होणारी माहिती खूप

वेळेनंतर तर कधी कधी प्राप्तच होत नाही. सरकारकडून पोहचणारी मदतीची माहिती जर त्यांच्यापर्यंत योग्य वेळेवर पोहचली नाही अशा परिस्थितीत ते या मदतीपासून वंचित राहतात यामागची प्रमुख कारणे पुढीलप्रमाणे आहे.

१. माहिती मिळविण्याच्या संसाधनाबाबतची उदासीनता किंवा अज्ञान

२. दळणवळणाची सोयीचा अभाव

३. शैक्षणिक अनास्था

४. वीजसंकट

५. आरोग्याच्या अपूऱ्या सोयी

६. योग्य वेळी योग्य माहिती त्यांच्यापर्यंत न पाहेचणे

७. व्यसनाधिनता

८. अंधश्रद्धा

९. आर्थिक परिस्थिती

अश अनेक समस्यांचा सामना या गावांना आजही करावा लागतो. आदिवासींच्या दुर्बलतेचा अनेकलोक फायदा घेतात. आदिवासींच्या सवलती हल्ली कोणीही घेऊ लागले आहे. सरकारने यावर कडक बंधने आणून अशा प्रवृत्ती वाढणार नाही याची दक्षता घेतली पाहिजे. असे झाले नाही तर आदिवासींना मिळणाऱ्या सवलतीचा काही उपयोग होणार नाही. आदिवासींसारख्या दुर्बल समाजाला मिळणाऱ्या सवलतीचा काही उपयोग होणार नाही. जर शिक्षित समाज निर्मळ मनाने त्यांच्या पाठीशी उभे राहीले तर हा समाज भागरतीय समाज जीवनात एकरूप होण्यास वेळ लागणार नाही. सर्वसाधारणपणे आदिवासींचे जीवन त्यांच्या पूर्वेतिहास व संस्कृती याचा अभ्यासाची क्षेत्रे अत्यंत व्यापक आहेत पण त्यामानाने अभ्यासाची साधने फारच मर्यादित आहेत. महाराष्ट्रातील आदिवासींच्या बाबतीत तर ही उणीव प्रकाशने जाणवते. केवळ ज्ञानमीमांसा तृप्त करण्यासाठी नव्हे तर आदिवासी लोकांसंबंधीचा प्रत्यक्ष माहितीच्या आधारे त्यांचा नियोजनपूर्वक विकास

घडवून आणण्यासाठी व पुढील अभ्यासाला उत्तजन देण्याच्या हेतून आदिवासी लोकांचे जीवन इतिहास व संस्कृती यासंबंधी अधिकाधिक उपयुक्त व भरीव माहिती मिळविणे गरजेचे आहे.

तसेच अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा शोध घेण्याकरिता किंवा आधुनिक माहिती मिळविण्याकरीता आवश्यक माहितीच्या स्रोतांचा उपयोग व त्यापासून होणारे फायदे याचे ज्ञान त्यांना प्राप्त करणे करिता शासनाकडून प्रयत्न होणे गरजेचे आहे. इंटरनेटच्या माध्यमातून प्राप्त होणारी ही कशी सहजासहजी उपलब्ध एका क्लिक वर होते. हे त्यांना समजवून सांगणे क्रमप्राप्त आहे. त्यामुळे अविकसित खेड्यामध्ये आज जनजागृती कार्यक्रमाच्या माध्यमातून पुस्तकाच्या माध्यमातून, टिव्हि च्या माध्यमातून, वर्तमानपत्राच्या माध्यमातून, इंटरनेटच्या माध्यमातून प्राप्त होणाऱ्या माहिती संदर्भात हे कार्यक्रम राबविणे गरजेचे आहे.

कारण या जनजागृती कार्यक्रमातूनच माहिती प्राप्त करण्याकरीता वर उल्लेखित संसाधनाचा योग्य वापर कशा पध्दतीने कशाकरीता करावा हे त्यांना समजत नाही तोपर्यंत या तंत्रज्ञानाचा काही उपयोग होणार नाही असे निष्कर्ष मी या संधोधनाअंती करतो.